

Utskrift 8

Nya sätt att se på
och tolka landskap.
Dejarp på Bjäre-
halvön vid olika
tidpunkter med
HLC – Historic
Landscape
Characterization –
och genom
kameran.
Se artikel sid 6!

KULTURMILJÖ HALLAND

UTSKRIFT ges ut av Stiftelsen Hallands läns museer, Kulturmiljö Halland.

Detta är nr 8 i en löpande serie.

Postadress Kulturmiljö Halland, Bastionsgatan 3, 302 43 Halmstad

Telefon 035-19 26 00 Fax 035-19 26 26 e-post kansli@kulturmiljohalland.se

Redaktör Erik Rosengren

Engelsk språkgranskning Alan Crozier

Grafisk formgivning och omslag Hans Helander

Tryck Fälth & Hässler, Värnamo, oktober 2006

© 2006 Kulturmiljö Halland och respektive författare.

Författarna ansvarar själva för artiklarnas innehåll.

ISSN 1102-7290

4	Redaktionellt
<i>Erik Rosengren</i>
6	Landscape as Heritage; The Bjäre peninsula
<i>Jenny Nord</i>
28	Mannen som hade fel men gjorde rätt
<i>Tore Artelius</i>
48	Neolitikum i Halland – en forskningsöversikt
<i>Magnus Svensson</i>
96	Neolitiskt gravskick med exempel från Halland
<i>Magnus Svensson</i>
130	Lugnarhögen – en grav med dubbel historia
<i>Per Wranning</i>
172	Vem ligger begravd i stensättningen vid Nyarpssjön?
<i>Christina Toreld</i>
182	Järnåldersdösar i Finnveden
<i>Lennart Carlie</i>

Abstract

Neolithic mortuary practice – with examples from Halland

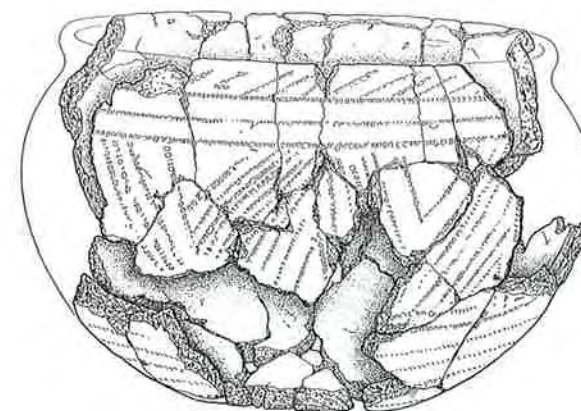
In earlier research, as well as in new approaches, a bipartite cultural division of archaeological material from the Middle Neolithic has been proposed. From an empirical and theoretical stance I criticise some attempts in this research trend to show that the material reflects ethnic differences. If such a division is taken for granted a priori, then all the questions that are asked will inevitably concern the differences and relationships between the presumed units. I oppose this division and suggest that the remains from the period should be studied in a more open way, without reference to earlier culture-historical efforts.

Mortuary practice in the Corded Ware or Battle Axe cultures is traditionally regarded as being conservative and dictated by strict rules. Leading scholars have argued against the idea that cremation was practised in the Middle Neolithic, but new excavations and revised views of previous excavations leave no doubt that cremation occurred.

Middle Neolithic mortuary houses are a southern and central Swedish phenomenon which ought to have been well known for at least thirty years now, yet as recently as a couple of years ago they were still being referred to as new or even unique when they were excavated. This is strange since the phenomenon, ever since the first excavations, is relatively well published. The explanation can be sought in older opinions about the period from which the mortuary houses date. For a long time archaeologists had a blockage against recognising a perfectly obvious fact: cremation was a central practice throughout the Neolithic period.

I present some examples from Halland which contribute to the interpretation of the Middle Neolithic traditions. Finally I touch on Late Neolithic customs and examples from the Bronze Age. A striking mixture of continuity, tradition, and also innovation characterises the specific mortuary practices in each separate period.

Neolitiskt gravskick med exempel från Halland

Figur 1. Keramikkärl från Heberg, Årstads socken. Teckning: Gordon Linder (efter Berglund 1992).

Fig. 1. Pot from Heberg, Årstad Parish. Drawing: Gordon Linder (after Berglund 1992).

SITUATIONEN FÖR DEN forskning som rör mellaneneolitikum, i Halland likväl som i resten av Sydsandinavien, är något märklig. Från den typologiskt definierade perioden mellaneneolitikum B, vilket i tid torde motsvara cirka 2800-2300 f.Kr., råder, bortsett från gravar och spridda förekomster av närmast lösfunna föremål i matjorden och lager, en närmast förlamande brist på arkeologiskt material. För halländskt vidkommande är den gängse bilden att kusterna befolkades av grupper vars näringsfång präglades av jakt, fiske och möjligen insamling. Dessa människor har lämnat efter sig ett keramik- och flintmaterial som benämns det gropkeramiska. En bit ifrån kusten levde samtidigt grupper med andra, så kallat snörkeramiska, kärl och andra flint- och bergartsredskap, inventariet har kommit att kallas båtyxe- eller stridsyxekultur. Från gropkeramiska sammanhang finns i Halland endast vad som klassats som boplatmaterial, tillvarataget från kulturpåverkade lager. Bristen på identifierade anläggningar är påtaglig. Från de människor som associerats med den mellaneneolitiska snörkeramiken föreligger i stort sett endast gravar. Även om enstaka ¹⁴C-dateringar faller inom perioden och spridda förekomster av keramik-skärvor har framkommit, råder brist på anläggningar och boplatstruktur. Enligt den konventionella, senare avfärdade och förnyat till heders tagna, uppfattningen är skillnaden mellan grupperna etnisk.

Om vi följer den vedertagna bilden levde de mellaneneolitiska grupperna i södra Skandinavien intill varandra men i de flesta avseenden åtskilt under ungefär femhundra år. Ett visst utbyte av föremål sker men någon egentlig ackulturation äger inte rum. Gravar och gravskick från perioden framhålls ofta som belägg för att de aktuella samhällena präglades av ett normativt, i många avseenden konservativt, förhållningssätt. Framför allt de gravar som är associerade med stridsyx- eller snörkeramik anses vedertaget strikt regelbundna. Mats Larsson anför ett citat av Mats P. Malmer som väl beskriver den konventionella uppfattningen: *"Under its perhaps 400 years of existence the BAC shows great conservatism. Graves, pottery form, pottery decoration and battle axes all change very little"* (eg. Malmer, Larsson 2004:64). Även Mårten Stenberger förlitar sig på Malmer när det rigorösa i de aktuella människornas förhållningssätt anföras: *"Som Malmer framhållit har båtyxkulturens gravskick dikterats av mycket bestämda, konventionella regler."* (Stenberger 1964:114). Förvisso händer en hel del med materialen och inte minst Malmer har använt förändringarna till att kronologiskt indela kulturens yttringar. De gängse uppfattningarna håller idag på att revideras i ljuset av nya undersökningsresultat, inte minst möjligheten att radiometriskt tidfästa tidigare odaterade företeelser påverkar synen på periodens arkeologiska material (Gill 2003:129ff).

De frågor som nu måste ställas är dels av ontologisk natur, *vad* vet vi, och dels av epistemologisk, *hur* vet vi? De båda infallsvinklarna är naturligtvis länkade till varandra och förändring i ett avseende påverkar ofelbart det andra. Ständigt återkommande problem inom arkeologisk forskning som avgränsningen av en adekvat enhet för studie samt uppfattningen av tid och dess påverkan på processers utfall i rummet hamnar ofelbart i fokus. Hur väl stämmer den vedertagna tolkningen av det arkeologiska materialet? Visar det verkligen på slutna sociala och etniska enheter? Är det kanske så att de olika mellaneneolitiska grupperna inte var så strikt åtskilda? Är det i stället senare tiders arkeologer som i sin iver att förklara och klassificera tagit fasta på det igenkännbara och repetitiva? Döljs de neolitiska människornas uppfinningsförmåga och en rad varierade, och komplicerade, skick bakom en 1800- och 1900-talets typologiska klassifikationsiver som snarast visar på dessa senare generationers vilja till förenklade framställningar och en greppbar utvecklingshistoria? Av mina formuleringar framgår säkert hur jag besvarar sådana frågor. Mer intressant är kanske därför hur vi förhåller vi oss till den mängd lämningar från perioden som inte passar in under de gängse rubrikerna. Hur benämner vi de material som typologiskt aldrig har betraktats som renodlat gropkeramiska eller uppenbart som från stridsyxekultur? De material som sällan nämns men som ändå finns

där. Visar de på en "tredje grupp" som likt alla andra kända exempel, geografisk hemvist och tidpunkt oaktad, präglades av förmågan att tillgodogöra sig influenser från flera håll? Jag berör nedan en mellaneneolitisk företeelse som har kommit att benämnas "den tredje gruppens keramik". Möjligen är dessa skärvor, ibland associerade med till synes mindre normativa skick, spår av människor som i motsats till stridsyxekulturens bärare, enligt det inledningsvis anförda, inte var strikt bundna till att endast upprepa det som redan fanns till hands i den närmaste omgivningen?

Kulturhistoria, uppdragsarkeologi och oskuldsfullhet

Min utgångspunkt är att det i de halländska lämningarna inte finns några belägg för att en kulturell eller tidsmässig gräns ska dras mellan de mellaneneolitiska grupperna. En iakttagelse beträffande huruvida materialen speglar konservativa och normativa förhållningssätt, är att de flesta forskare verkar ha betydligt lättare att acceptera avvikelser från de vedertagna uttrycken när det handlar om lämningar som tillskrivs den gropkeramiska kulturen. Uttrycken från dessa människor betraktas allmänt som mer varierade och rörliga. Det ligger till del i sakens natur med ett material som av några beskrivits som de mellaneneolitiska förekomster som inte kan fogas in under trättbägare- eller stridsyxekultur. Gropkeramisk kultur är därför per definition en mindre homogen företeelse. Beteckningen kan i själva verket ses som en samlingsbeteckning för grupper som inte nödvändigtvis har särskilt mycket gemensamt utöver vad de *inte* är.

En allvarigare och mer svårhanterlig förklaring är att senare generationers akademiska forskare i lägre grad förknippat sig själva med de människor som nyttjat och lämnat efter sig de av jakt- och fångst präglade materialen. Vid stridsyxekultur tangerar vi däremot, vare sig vi vill det eller inte, en härva av äldre och yngre kulturhistoriska vanföreställningar. Det är, mer än något annat arkeologiskt material, just dessa redskaps- och keramikrörlighetsinventarier som kommit att betecknas som spår av de första "germanerna". Det är få arkeologiska företeelser förunnat att till den grad upphöjas som belägg för en *etnogenes*, ett folks födelse. Det är också få studier av materiella uttryck som så till den grad belastas av dylika sentida föreställningar. Grovt förenklat kan problemet sammanfattas: Eftersom dagens nordeuropéer, åtminstone fram till vikingatid, är/var germaner (vi måste nu bortse från de senaste tusen årens migrationer) och stridsyxekulturens bärare var germaner måste en rak utvecklingslinje kunna identifieras. Det blir därför av yttersta vikt att korrelera till exempel förekommande gravskick under seneneolitikum och äldre bronsålder med stridsyxekulturens eftersom det är dessa människors aristokratiska (germanska) skick

som fortlever. Äldre och yngre litteratur i ämnet fyller åtskilliga hyllmeter och vi kan utan att fördjupa oss i enskildheter konstatera att det inte är någon slump som gör det snörkeramiska materialet till ett av Europas mest omdiskuterade och att just strids- eller båtöskulturens gravskick har kommit att inta en särställning i den nord-europeiska arkeologin. Jag skulle här kunna fylla åtskilliga sidor med litteraturhänvisningar men då utrymmet är begränsat hänvisar jag endast till ett urval verk som den hågade kan vända sig till för studier av "ämnet" (Kilian 1983; Mallory 1989; Gimbutas 1994; Anthony 1995; Sims-Williams 1998; Runcis 2002).

Tyvärr är det i flera fall den jämförelsevis nedsättande synen på det gropkeramiska materialet och de berörda människornas förmodade brist på "kulturell kvalitet" som motiverar att mer varierade skick inom denna grupp kan godtas av dagens forskare. Den gropkeramiska kulturens mindre solida kulturella "kärna" gjorde det lättare för innovationer att tränga sig in. Stenbergers (1964) omdöme är talande: *"De har uppenbarligen varit ett praktiskt släkte som haft lätt att anpassa sig. Där de kom i beröring med bönderna lärde de sig att odla en smula säd och hålla litet boskap men verkliga bönder blev de därför inte. Havet fostrade dem till goda sjöfarrare och genom sin förtrogenhet med de öppna vägarna längs kusterna har de uppenbarligen även utvecklats till skickliga handelsmän."* (:95f) och *"De fick eller hade dessförinnan fått kontakt med bönderna. Det är möjligt att de därigenom lärt sig inse nyttan av sädesodling och boskaphållning, om man får tro avtrycken av sädeskorn i deras lerkärl samt förekomsten av ben efter nötkreatur, svin och får i deras avskrädeslager."* (:104). Jämför det med kommentaren till ett mindre antal stridsöskulturens brandgravar som Stenberger godtar: *"Hur i så fall detta sporadiska uppträdande av brandgravskicket skall förklaras är svårt att fn säga, men det bör sammanhånga med påverkningar från kontinenten, där brandbegravningen visar sig i vissa stridsöskulturer."* (a.a.:116). Det är centralt i de kulturhistoriska framställningarna att människor inom de högt stående kulturerna endast påverkas av andra från samma kulturella sfär.

Det finns naturligtvis flera invändningar mot det ovan anförda. Bilden av gropkeramikerna som mer adaptiva tror jag dock att de flesta kan instämma i även om de avviker i uppfattning kring var bilden kommer ifrån. De mest oskuldsfulla uppfattar sannolikt skillnader mellan materialen som givna fakta, betingade av en förhistorisk verklighet. Enligt min uppfattning sticker uppdragsarkeologin huvudet i sanden genom att hålla fast vid de äldre indelningarna och benämningarna. Även om få idag ansluter sig till de mest extrema kulturhistoriska tolkningarna ska vi vara medvetna om att in- och uppdelningarna vidarebefordras genom blotta voka-

bulären. Ett av få undantag där dessa känsliga frågor dryftas i anslutning till en uppdragsarkeologisk avrapportering är Janis Runcis "Bärnstensbarnen" (2002:96). För att undvika allt för komplicerade omskrivningar använder jag nedan termerna stridsöskultur, stridsöskrav etc., eftersom framställningen delvis är forskningshistorisk och jag refererar till äldre indelningar. Det torde för framtiden vara angeläget att alla tillkommande periodens lämningar hänförs till den mindre belastade termen Mellanneolitikum B. För om vi bortser från indo-européer, mystifierande idéer kring "folksjäl" och lägger de religionsfenomenologiska föreställningarna (representerade av t.ex. Julian Baldick [1994] och Anders Kaliff [1997]) i papperskorgen där de hör hemma återstår endast tiden som avgörande faktor för innovationsförloppet.

Jag ska också nämna att det under 1970- och 1980-talen fanns riktningar präglade av civilisationskritik och ett nyvaknat intresse för etniska minoriteter och miljöaspekter. Intresset sprang ur post-koloniala och feministiska teoribildningar där den från socialantropologin hämtade representationskrisen var i fokus (t.ex. Said 1978; Clifford 1988; Rosaldo 1989; Conkey & Gero 1991; Hjørungdal 1991; Tringham 1991). I någon mån verkade synen på de mellaneneolitiska människorna förändras under denna period. Det ekologiska perspektivet och identifikationen med det levnadssätt som tillskrevs "gropkeramikerna" förde med sig att de tillsammans med tidigare mesolitiska grupper upprättades och, åtminstone temporärt, förflyttades från att ha varit primitiva kringströvande band av vildar till att ses som förutseende föregångare och förebilder vad ekologisk hänsyn avser (Jensen 1982; Burenhult 1986). En betydligt mer uppdaterad socialantropologisk teoribildning genomsyrade arkeologin. Samhällens mångfald, komplexitet och föränderlighet betonades. Liknande ekologiska och ekonomiska villkor, snarare än förmenta kulturella enheter eller "folk", lyftes fram som avgörande för likheter i materiell kultur.

Ansatzerna hade brister och kan kritiseras. Främst det etnoarkeologiska och evolutionära perspektivet berövade de nutida människor som användes som exempel på deras historia. Uppgårelsen med den kulturhistoriska skrivningen var dock effektiv och nödvändig. Tyvärr måste flera av dessa strömningar idag konstateras som varande parenteser. Åter strömmar publikationer ut där förhållandet mellan förment separata mellaneneolitiska material tolkas som betingat av etniska skillnader (se till exempel Larsson 2003a, 2003b; Larsson 2004:61ff). Jag vill inte förneka att migrationer har förekommit och att de kan vara den korrekta tolkningen i varje enskilt fall. Att påstå sig kunna utläsa sådana skeenden ur ett neolitiskt arkeologiskt material, frambärande förment vetenskaplighet, anser jag dock likt Leif Bågenholm

(1996:77) är att betrakta som demagogi, folkförförelse, eller med David W. Anthonys ord "...a case of interpretive abuse." (Anthony 1995:82).

Om vi bortser från de politiska och sociala konsekvenserna av olika ställningstaganden belastas modellerna av teoretiska brister. Problemet är för den vardagliga uppdragsarkeologiska verksamheten också taxonomiskt. Odd Einar Arnesens (1996) diskussion kring etnicitet, territorialitet och social förändring manar till eftertanke. Fast att komplexiteten och föränderligheten i mänskliga samhällen ofta påtalats fortsätter forskare att försöka identifiera tydligt avgränsade och homogena sociala enheter: "Since social interrelations are unlikely to be confined to one geographical area, it is reasonable to ask if, in our search for ethnic and cultural regions or any other social abstraction, we are in danger of constructing conceptual, classificational or geographical "boundaries" that do not exist around entities that do not matter." Så frågan är: "How exactly are individuals interrelated by multiple and often contradictory cultural and symbolic practices rooted in historically constituted communities and places?" (a.a.:213f). Vi är här framme vid de inledningsvis nämnda problemen med klassifikationer och rätt nivå på studiet. Det är naturligt nog så att om utgångspunkten är att det är två skilda material som behandlas kommer frågor och svar ofelbart att handla om relationen dem emellan.

Några av de lämningar som diskuteras nedan har tidigare behandlats av bland annat Åsa M. Larsson (2003b). Jag anser att hon är ute i angeläget ärende vad det gäller de mellanneolitiska brandgravarna. Däremot delar jag inte hennes perspektiv på yttringarna och jag avviker helt vad uppfattningen av de förekommande materialen och de historiska skeendena avser. Larssons tolkning framstår, liksom Mats Larssons (2004), som ologisk. De gropkeramiska materialen förekommer blandat med ett litet men konstant inslag av stridsyxekärl över ett enormt område under några hundra år. Om materialen betingats av etnicitet kräver det att interaktionen mellan två disparata grupper tog sig samma uttryck över hela området under hela denna tid. Om tolkningen avsåg enskilda lokaler eller ett begränsat geografiskt område under kortare tid hade jag kunnat acceptera den men som allomfattande modell är den svårbegriplig. En svår uppgift, om den äldre indelningen vidmakthålls, är gränsdragningen kring grupperna och huruvida det mellanneolitiska samhället ska ses som ett enda system eller om det ska anses ha varit delat. Jag ska här inte fördjupa mig i detta utan hänvisar för en översiktlig sammanställning av diskussionen i frågan till *Regionalt och Interregionalt* från Riksantikvarieämbetet (Edenmo m.fl. 1997:198ff; jfr. Gill 2003:9f).

Mellan- och senneolitiska gravskick, några reflektioner

För att i någon mån kunna närma mig ett svar på de inledningsvis ställda frågorna har jag som en första åtgärd inom ett nyligen initierat projekt fördjupat mig i främst mellan- och senneolitiska gravläggningar så som de framstår med ledning av halländska förekomster. Undersökningen ingår i ett projekt, benämnt *Kulturlandskapets morfologi: en neolitisk ordning*, som syftar till att undersöka relationen mellan neolitiska lämningar. Genom att undersöka hur företeelser förhåller sig till varandra, såväl på mikro- som makronivå, hoppas jag kunna bilda mig en uppfattning om hur det ligger till med regelbundenheten i människors uttryck under perioden. Utgångspunkt utgör företrädesvis fynd och anläggningar från de centrala och södra delarna av *landskapet* Halland. Dessa material relateras dels till varandra och dels till lokaler från Danmark, Skåne och Mellansverige. Denna första artikel med utgångspunkt i projektets frågeställningar ingår även i publiceringen av de arkeologiska resultaten från Tröingeberg C, en plats som undersöktes inom Västkustbaneprojektet i Halland. Lokalen var belägen i Vinbergs socken i Falkenbergs kommun. De tekniska uppgifterna från undersökningen av den berörda fornlämningen, RAÄ 127:1-2, har tidigare avrapporterats i två publikationer (Johansson, Streiffert & Wranning 2002; Carlie 2004). Beträffande förekommande benämningar av keramiktyper hänvisas där ej annat anges till Malmer (1962, 1975:12ff).

Figur 2. Den förkolnade träramen i Veddige. Från SSV. Foto: G Ceder. Anläggningen har tolkats som ett nedbränt dödshus från stridsyxekultur. Jfr fig. 4. Efter Säråvik 1975.

Fig. 2. The charred wooden frame in Veddige. From the SSV. Photo: G. Ceder. The feature has been interpreted as a burnt-down mortuary house from the Battle Axe culture. Cf fig. 4. After Säråvik 1975.

Under arbetets gång fångade en ovanlig lämning från Veddige mitt intresse (figur 2). Under en bronsåldershög framkom vid en undersökning 1970 vad som tolkats som ett nedbränt dödshus från stridsyxekultur (Särlvik & Jonsäter 1974; Särlvik 1975; Jonsäter 1984; Nordqvist 1997:159). Anläggningen var inte minst intressant och relevant för bearbetningen av Tröingebergsmaterialet då det tidigare i Vinbergs socken, endast några kilometer från den ovan nämnda platsen för RAÄ 127, undersökts vedertaget typiska mellanneolitiska flatmarksgravar med stridsyxor och snörkeramik inom gravfältet Sannagård (Artelius & Arcini 1996; Nordqvist 1997:fig. 5:19). Hur förhåller sig sådana relativt sett samtida spår efter de mellanneolitiska människorna till varandra och hur förhåller vi oss till dessa lämningar? Ska anläggningen i Veddige betraktas som ett undantag?

Den till synes återkommande bekräftade utsagan att det förhärskande begravningsskicket inom stridsyxekulturen på det sydsandinaviska fastlandet var att lägga de döda i hockerställning i flatmarksgravar är naturligtvis i viss mån självuppfyllande. De gravar som stämmer in på denna beskrivning utgör själva fundamentet för definitionen på kulturen och är den överlägset bäst företrädda anläggningstypen från perioden. Med flatmarksgrav avses att ingen varaktig överbyggnad i form av till exempel en hög har uppförts över själva jordfästningen. Stridsyxekulturens gravfält återstår som glest liggande nedgrävningar med ibland anmärkningsvärt långa avstånd mellan de enskilda anläggningarna. Ofta har de anlagts längs en tänkt linje eller i parallella rader. Malmer har noterat att nedgrävningarna aldrig skär varandra och förutsätter därför att någon form av markering ovan jord har funnits. Det har vid flera undersökningar kunnat konstateras, i de fall då skeletten har bevarats, att de avlidna har lagts på sidan med uppdragna knän. En sådan till synes strikt regelbunden kroppsställning och gravgåvornas placering är ett par av de formaliserade uttryck som ansetts prägla begravningsskicket (Malmer 1975:35, 40f).

Malmer menade i sina tidiga publikationer att likbränning, eller rättare sagt brandgravskick, inte hade förekommit inom vad han benämnde den svensk-norska stridsyxekulturen, i vart fall inte till ett antal som betydde något:

"I samband med denna redogörelse för skelettläget bör det nämnas, att några forskare hävdar, att brandgravar skulle förekomma hos den svensk-norska stridsyxekulturen. Det finns emellertid knappast övertygande bevis för detta. Å andra sidan är tanken givetvis inte orimlig, eftersom brända människoben förekommer i trattbägarkulturens megalitgravar." (Malmer 1975:41f; jfr. 1962:223ff).

De spår av eldande och de brända människoben som ibland uppträder i eller i direkt anslutning till gravarna diskuteras av Malmer som ansamlade boplatlager

vilka kommit att överlagra gravläggningarna och sedan har fredats av att de rasat ned i gravarna efter att träkistorna i dessa har förmultnat. Malmers tolkning ska noteras eftersom hans begrepp "gravfältsboplat" (1975:14, 38, 53f) har vållat åtskilligt bekymmer då fynd från den övre delen av gravfyllningar kommit att räknas som boplatfynd, något som finns anledning att återkomma till nedan. Eftersom Malmer var en auktoritet på området vägde hans utsagor tungt. När han deklarerade att brandgravskick inte förekom lyssnade arkeologerna och fortsatte att gräva bort spåren efter mellanneolitiska brandgravar för att efterhand i alltmer ansträngda ordalag tolka dem som något annat. Det som självklart skulle ha benämnts som brandgravar, om de vore från en annan period, refererades till som allt ifrån jordfästningar vilka överlagrades av yngre boplatlager till gravar störda av yngre bisättningar från senare perioder. Att det verkligen är Malmer som lagt locket på för alternativa tolkningar märks inte minst i att när Magnus Artursson polemiserar kring det mellanneolitiska gravskicket vid mitten av 1990-talet är Malmers, vid det laget tjugo-trettio år gamla, utsagor åter på tapeten (Artursson 1996:362f).

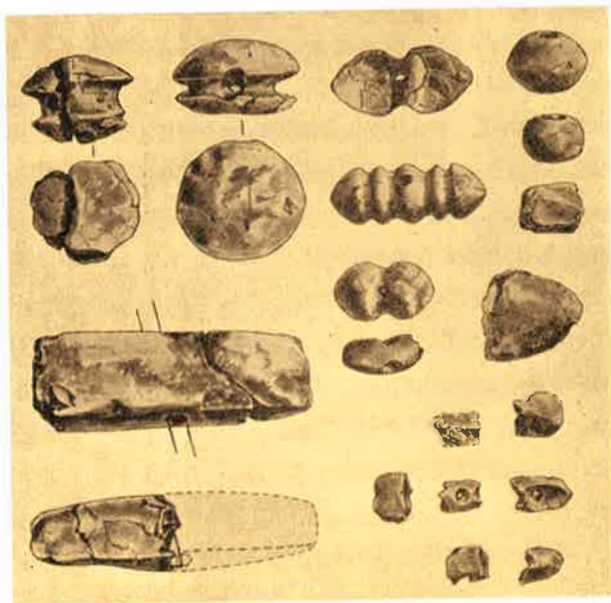
Tack vare möjligheten att radiometriskt datera brända ben och små träkolsmängder har det kunnat påvisas att en rad av de anläggningar som avviker från det gängse mönstret faktiskt härrör från perioden och är att betrakta som något slags gravar eller anläggningar med koppling till gravritualen. Dödshus, liknande det i Veddige, finns nu också belagda till ett antal som gör att det inte längre kan vara tal om undantag. Det finns således all anledning att förnyat diskutera periodens gravskick och de, faktiskt talrika, spår av kremering som finns från mellersta och senare delen av neolitikum. Samtliga förekommande radiometriska dateringar har kalibrerats om enligt OxCal 3,9v varför de angivna värdena kan avvika från de som angivits i originalrapporter och tidigare artiklar.

För att förtydliga bilden, och av skäl som blir uppenbara, kommer ett mindre antal senneolitiska gravar att redogöras för liksom ett par bronsåldersbegravningar. I mindre mån berörs de halländska gropkeramiska materialen. Anledningen är att det inom det aktuella området inte finns någon enda undersökt grav från en gropkeramisk kontext. Det är dock inte görligt att hålla isär de mellanneolitiska materialen eftersom de allt som oftast, i den mån de alls kan separeras, uppträder blandade. Det finns, liksom i övrigt runt Kattegatt och Skagerack samt i Mellansverige, kronologiska och rumsliga skillnader i de halländska förekomsterna i vissa avseenden. Det finns dock framför allt en rad gemensamma nämnare som motiverar att periodens lämningar behandlas enhetligt.

De halländska exemplen

Det har blivit dags att studera vad det halländska materialet visar beträffande mellan-neolitiska gravar. I standardverket över den svensk-norska stridsyxekulturen, Mats P. Malmers *Jungneolitische Studien*, finns fyra stridsyxegravar från Halland upptagna i katalogen. Två av dem är flatmarksgravar, en från Östra Karup och en från Kvibille, medan de två övriga katalognumren avser de fynd som framkom vid undersökningarna av Tolarpsgånggriften i Snöstorp och gånggriften i Eldsberga (Malmer 1962:926). Det ska påpekas att fyndmaterialet från Vessingehögen inte finns med i Malmers sammanställning. Sedan början av 1960-talet har det vid ett mindre antal undersökningar tillkommit ytterligare gravar och fynd från perioden.

Att de äldre dösar och gånggrifterna från trattbägarkultur fortsatt användes under såväl senare delen av mellan-neolitikum som under senneolitikum är en återkommande iakttagelse. Enligt Malmers genomgång från 1975 fanns det fynd registrerade från omkring en femtedel av de beräknade 332 gånggrifterna i Sverige. I närmare en tredjedel av de fyndförande stenkammargravarna hade fynd från stridsyxekultur återfunnits. Inom ett mindre område i östra Skåne hade fynd registrerats från 15 av 28 dösar och gånggrifter. Fynd från trattbägarkultur respektive stridsyxekultur fanns i

Figur 3. Bärnstenspärlor, Tolarpsgånggriften i Snöstorp. Efter Arbman 1954.

Fig. 3. Amber beads, Tolarppassage grave in Snöstorp. After Arbman 1954.

sex gravar vardera. Det innebär att den senare gruppen var lika väl representerad som trattbägarkultur. I motsats till tidigare sedvänjor inom trattbägarkulturen, vars keramik återfinns främst utanför gångmyningen, hade merparten av de återfunna stridsyxetida kärlen deponerats inne i kammaren eller i gången (Malmer 1975:50f).

I detta sistnämnda avseende skiljer sig de fåtaliga undersökta halländska megalitgravarna inte från mönstret. Vid undersökningen av Tolarpsgånggriften, Snöstorps socken RAÄ 31, återfanns i själva kammaren bärnstenspärlor (figur 3), ett bränt ben och minst 50 skärvor från stridsyxekärl av Malmers typ ad J (Arbman 1954:24ff; Lundborg 1968a:34ff; Björk 1987:17f). Fyllingegraven, den andra förmodade stenkammargraven i Snöstorps socken, är svårare att förhålla sig till då ingen egentlig gravkonstruktion har kunnat konstateras. Från platsen och vad som tolkats som resterna efter en nedplöjd hög har skelettrest, lerkärl och stenyxor tillvaratagits. Bland det tjugotalet yxor som hittats på platsen fanns en håleggad flintyxa vilket skulle kunna tyda på gravläggningar eller offerdepåer från mellan-neolitikum även här (Lundborg 1968b:29ff). Vid en mindre undersökning för något år sedan på platsen för den förmodade graven identifierades ingen konstruktion och inga ytterligare fynd framkom (Carlie muntl.).

I den förmodat tidigneolitiska långdösen i Heberg återfanns i själva kammaren endast senneolitiska ledartefakter. Takhällen hade i början av 1900-talet, innan den arkeologiska undersökningen, återfunnits en bit ifrån sitt ursprungliga läge och då lagts tillbaka på plats. Under recenta fyllningsmassor framkom i kammaren en eldstad i botten liksom två ythuggna flintdolkar (en utan skaft, en fragmentarisk). Stendösen stod snett och förskjutet i förhållande till en omgivande rektangulär stenpackning som omslöt av en kantkedja med klumpsten. Stenkammargraven hade under bronsålder höljts av en gravhög (Petersen 1969).

Det finns en del uppgifter från undersökningen som indikerar att själva dösen har byggts om eller påverkats under neolitikum efter det första uppförandet. Den trattbägarkeramiken som framkom tillvaratogs huvudsakligen från ett humusblandat sandlager under dösen. Minst ett av de två stolphål med trattbägarkeramiken i den övre stenbemängda fyllningen som låg intill dösen måste ha fyllts igen innan själva stenkammarens större hållar placerades. Den övergripande konstruktionen är förvisso långdösens men den tidigneolitiska dateringen av den så som den återfanns finns anledning att ifrågasätta. Istället kan graven utgöra ett exempel på ett upprepat använt och återkommande ombyggt monument där en rad, i tid vitt åtskilda, händelser resulterat i en kontext vars tillkomst och relevanta datering är åtminstone merparten av neolitikum och bronsålder.

Även gånggriften vid Prästgården i Eldsberga socken (RAÄ 48:1) överlgrades av en hög från bronsålder. I bronsåldershögen framkom två gravläggningar i ekkistor vilka hade ställts på takhällarna till en megalitgrav. En stenkädd lägre hög omgav och sträckte sig upp till den inneslutna gånggriftens takhällar. I gånggriftskammaren framkom endast vad som verkar vara senneolitiska fynd: en flintskära, två skaft-hålsyxor och en spjutspets av flinta liksom skärvor från grova keramikkr. Under stenkäddningen över den äldre inneslutna högen framkom en båtyxa och en hål-eggad flintyxa (Arbman 1954:24, 44f; Björk 1987:18).

Undersökningen av Vessingegånggriften i Veinge sn (Arbman 1954 s.24ff) visade på en komplex neolitisk sekvens som har få konstaterade motsvarigheter. Under träkolsbemängda jord- och sandlager fanns ett 2,5 meter högt röse. Röset omgavs av en kantkedja med större klumpsten och innehöll en nästan fyra meter lång och mellan en och två meter bred hällkista. I kammaren fanns skelettresten från 5-6 individer tillsammans med bland annat flintdolkar, ythuggna pilspetsar, en spjutspets, bärnstenspärlor, en lersked och ett skifferhänge. Det mest anmärkningsvärda var dock att det intill denna senneolitiska gravplats framkom lämningar efter en raserad gånggrift från vilken en del stenar hade återanvänts vid uppförandet av den yngre hällkistan. Från den äldre megalitgravens bottenlager tillvaratogs bland annat en tvärpil, nitton bärnstenspärlor, ett dolkfragment och hundratals keramikskärvor från minst trettio kr. Ett ben och en tand var de enda spåren efter de gravlagda.

Utöver trattbägarceramik och stridsyxeceramik av typen Malmer ad J framkom enligt Björk även två större skålformade kr. av "gropkeramisk karaktär med megalitisk ornamentik" vars närmaste paralleller skulle finnas på den lilla danska ön Hesselö norr om Själland (Björk 1987:19). Detta är dock ett missförstånd, de kr. från gånggriften som har sina paralleller där är de i *Hallands forntid* avbildade trattbägarerna med hög, utsvängd, hals och bukstrecksdekor (Arbman 1954:fig.17). Under alla omständigheter kan det konstateras att de skålformade kr. har utsvängd form (avsatskr. med konkav hals) och en dekor som typologiskt placerar dem inom den mellanneolitiska trattbägarulturen och bland liknande kr. som tidigare tillvaratagits från gånggrifter (jfr. Arbman 1954:Fig. 18 med Andersson 2004:figur sid.182). Den stilblandning och påverkan från gropkeramik som kr. visar på är i sammanhanget högst intressant.

Det skulle här bli alltför långt med en djupgående kronologisk studie av de enskilda artefakterna i Vessingegraven. Vad som är den springande punkten är att avsatskr., tillsammans med snörkeramiken, visar på en jämnt spridd och återkommande användning av gånggriften under mer än femhundra år eftersom de ovan

nämnda trattbägarerna med stor säkerhet är från det sena tidigneolitiska skedet. Lagg därtill att J-keramiken betraktas som sen och att hällkistan är senneolitisk. Vi står då inför ett monument med förekomster som visar på en kontinuerlig användning under långt mer än ettusen år! Det gör Vessingegånggriften eller Vessingehögen, inte till en enkelt daterad fornlämning utan till en sekvens, en under hela denna tid ständigt pågående aktivitet.

Den enda stridsyxegraven från Halland som skulle kunna bedömas som typisk härrör från Sannagård, belägen en halvmil nordost om Tröingeberg C. Vid undersökningen 1989 av ett större gravfält från äldre och yngre järnålder framkom en säker och två sannolika neolitiska flatmarksgravar. Typologiskt konstaterades gravgångarna i en av nedgrävningarna ansluta till stridsyxekulturens vedertagna gravskick medan de övriga bedömdes som av samma typ på grund av deras likhet med den säkert konstaterade graven. Två av gravarna daterades med ledning av fynd och en radiometrisk datering av träkol från respektive anläggningsfyllning till mitten och den senare delen av perioden (Artelius & Arcini 1996).

De neolitiska gravarna på Sannagårdsgravfältet var samtliga avlänga nedgrävningar med rundade hörn. I en av dem, A71, framkom rikligt med gravgångor men inga skelettdelar. Den 0,3 meter djupa, rakt öst-västligt orienterade, trågformade gropen hade måtten 2,4 x 0,7 meter i plan. Kring nedgrävningen framträdde i ytan en svart, cirka fem centimeter bred, kant. Fyllningen bestod av mörkt sotfärgad grusig sand. I anläggningen framkom två keramikkr. i den västra delen, ett helt upp- och nedvänt runt kr. stod på botten och i sanden under gravfyllningen återfanns skärvor från ytterligare ett kr. Båda kr. var av Malmers J-typ. I vardera änden av graven fanns en slipad och håleggad yxa. Intill den västra yxan framkom sju tångepilspetsar med triangulärt tvärsnitt av D-typ vilka ansågs ha legat samlade i en behållare. Mellan yxan och tångepilspetsarna låg även en skrapa, ett spån och ett avslag. I den östra änden framkom invid yxan en spånskrapa och fragment av två cylindriskt formade bärnstenspärlor. Spritt i anläggningsfyllningen fanns ytterligare 21 bärnstenspärlor av olika typer (Artelius & Arcini 1996:32). Keramikkr. kan enligt den vedertagna typologiska dateringen hänföras till ett sent skede av stridsyxekultur. Träkol från graven har daterats till 2900-2500 f.Kr. (kal. 2 sigma) (a.a.:Tabell 3).

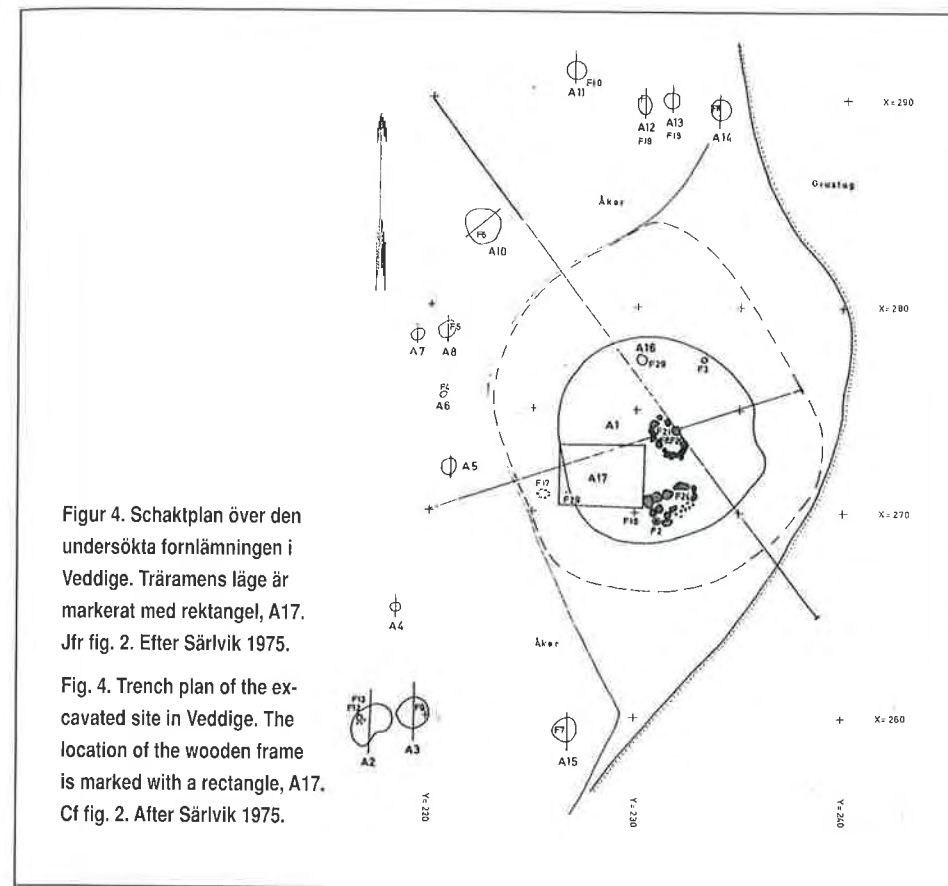
Knappt tio meter söder om A71 låg en liknande anläggning, A89. Dess mått, 2,1 x 0,4 meter, var något mindre än A71:s vilket kan bero på att den, av det angivna djupet på 0,2 meter att döma, var sämre bevarad och återfanns på en lägre nivå. Fyllningen var sotsvart och homogen och liksom A71 smalnade även denna nedgrävning av i den östra änden, mot botten fanns en tydlig sotlin. Fynden inskränkte

sig till ett flintavslag och tre stycken naturflinta vilka samtliga återfanns i övergången mellan gravfyllningen och den omgivande sanden. Anläggningen tolkades på grund av likheten med A71 också den som en stridsyxetida flatmarksgrav. Ett träkolsprov från fyllningen daterades till 2580-2200 f.Kr. (kal. 2 sigma) (Artelius & Arcini 1996:33, Tabell 3).

Femtio meter nordost om de två beskrivna gravarna fanns nedgrävningen A115. Den beskrivs som rektangulär och fylld med mörkt grå sand med enstaka sten. Vad formen och fyllningens karaktär avser var den snarlik de båda tidigare omnämnda gravarna. Viss oklarhet föreligger kring vad som egentligen framkom i anläggningen då uppgifterna i rapporten är skiftande, det uppges på några ställen att inga fynd framkom och att inget daterande material återfanns. De 27 gram brända ben (F155) som framkom i anläggningen uppges i anläggningsbeskrivningen härröra från hund medan de i den osteologiska analysen anges som från *människa ej spädbarn*. Ett flintspån i fyllningen anses anknyta till "...de fynd som påträffats i stridsyxekulturens gravar." (Artelius & Arcini 1996:37, 121 och Tabell 1).

Uppfattningen av stridsyxekulturens gravskick är till den grad präglad av Malmers utsagor att när det på Sannagård framkom brända människoben i A115, som trots alla oklarheter ändå tolkas som en möjlig stridsyxegrav av Artelius, anses benen indikera att själva gravläggningen är sekundär och "åtskilligt yngre" (Artelius & Arcini 1996:16). Det är också värt att notera att den rekonstruktion (Nordqvist 1997:fig 5:19) som gjorts av gravläggningen i A71 visar en individ liggande på sidan med uppdragna ben och huvudet i öster – detta trots att inget skelett fanns i anläggningen. En sådan rekonstruktion är särskilt tveksam då gravgåvornas placering och antal kan tolkas som efter successiva nedläggelser och att minst två individer har begravts i gropen (jfr. Malmer 1975:37, 42ff, fig. 32; Larsson 1988). Med tanke på de sotiga fyllningarna och träkolet i de två andra gravarna får det även vad dessa avser anses som en öppen fråga huruvida de gravsatta lagts ned som obrända kroppar eller som kremerade. Enligt Malmer är det så att *om* brandgravar förekommer från perioden ska dessa likna de vanliga begravingarna: "Aber wenn die Streitaxtkultur Brandgräber kannte, so wissen wir genau, wie sie konstruiert waren, nämlich in allen Einzelheiten ganz wie die typischen Skelettgräber der Streitaxtkultur mit dem einzigen Unterschied, dass der Tote und ein Teil der Grabbeigaben vor der Grablegung auf dem Scheiterhaufen verbrannt wurden." (Malmer 1962:228).

Vid den inledningsvis nämnda undersökningen i Veddige 1970 framkom ett tydligt belägg för att brandgravskick förekom i Halland bland de människor som levde med de föremål som förts till stridsyxekultur (Särllvik 1975; Nordqvist 1997:159).

Figur 4. Schaktplan över den undersökta fornlämningen i Veddige. Träramens läge är markerat med rektangel, A17. Jfr fig. 2. Efter Särllvik 1975.

Fig. 4. Trench plan of the excavated site in Veddige. The location of the wooden frame is marked with a rectangle, A17. Cf fig. 2. After Särllvik 1975.

En bronsåldersgravhög med två stenistor i ett kärnröse och en urnebrandgrav vid kantkedjan samt 14 härdar runt högen undersöktes. Primärgraven i högens mitt innehöll brända ben och krukskärvor, i botten av stenkistan framkom också en kniv och en tutulus av brons. Föremålen daterar gravläggningen till bronsålderns period II. I den södra delen, något högre upp i högen, hade senare ytterligare en stenkista anlagts. I denna framkom krukskärvor och brända ben men inga ytterligare fynd, intill graven återfanns en pincett från period IV som enligt rapporten kan härröra från anläggningen. Urnebrandgraven vid kantkedjan innehöll endast brända ben och krukskärvor och är inte daterad. Efter att stenpackningen i högen hade tagits bort framkom ytterligare en härd och, under ett 0,15-0,2 meter tjockt lager mylla, en 4 x 3 meter stor rektangulär träram (figur 4). Ramen bestod av förkolnade grova stockar som inneslöt rödaktiga lerhaltiga jordmassor. Färgningen skulle antingen kunna vara bränd lera eller efter rödockra. Innanför och i anslutning till ramen framkom brända ben, skärvor av stridsyxekeramisk, eldskadad flinta och lerklining (Särllvik 1975).

Ingen ¹⁴C-analys har utförts på de träkolsprover som togs från stockarna i ramen. Med ledning av den i stort sett heltäckande keramikdekoren av vågräta linjer och vinkelband i tvärsnodd och kamstämpel har anläggningen daterats till mitten av tredje årtusendet f.Kr. Medan det i rapporten endast nämns att brandgravar från stridsyxekultur är ovanliga menar senare Mats Jonsäter att denna grav kan vara det äldsta säkra belägget för kremering under neolitikum, de tidigare exempel från Skåne och Danmark som anförts bedöms som tveksamma (Jonsäter 1984:42f).

Ytterligare ett par mellanneolitiska anläggningar ska beröras liksom några senneolitiska exempel. Ett svårtolkat fynd med snörkeramik framkom 1977 vid en provundersökning av Kvarnkullen, RAÄ 151 i Enslövs socken. Det framgår inte av den kortfattade rapporten och den handritade dokumentationen men enligt Jan-Erik Augustsson återfanns de sammanlagt 90 skärvorna under en gravhög som senare täckts av en kullerstensläggning. Kärlet återfanns nedgrävt cirka 0,15 meter i alven, det låg på sidan och var helt söndertryckt. Framför mynningen men något högre upp i högen låg tre flintspån och tre skivskrapor. Inga spår av skelett eller konstruktioner påträffades och Augustsson menar att kärlet kan ha återfunnits i ett sekundärt läge. Kärlet hade varit lågt och rikligt ornerat med snörornamentik i sick-sackmönster och bedömdes tillhöra Malmers grupp H2 (Augustsson 1977).

De stratigrafiska förhållandena och de relativa dateringarna är oklara men om kullerstensläggningen skulle vara en stenmantel av samma slag som i Eldsberga skulle kärlet antingen kunna ha legat under en senare bronsåldershög eller utgöra det hittills enda kända exemplet från svenskt område på en undergrav i en gravhög från mellanneolitikum, liknande de jylländska från enkeltgravskultur. En sådan gravläggning är med tanke på fynden under stenmanteln i Eldsberga inte riktigt så långsökt som man först skulle kunna tycka.

Ännu ett halländskt fynd från senare delen av mellanneolitikum är i ljuset av de anförda exemplen av intresse för diskussionen kring stridsyxekulturens gravskick. Vid en undersökning inom fastigheten Heberg 9:7, Årstad sn RAÄ 172:1, av ett boplatsoområde från brons- och järnålder undersöktes även kulturpåverkade lager med fynd från mesolitikum och neolitikum. Den undersökta lokalen låg endast några hundra meter från den ovan nämnda längdösen och spår från flera neolitiska perioder framkom. Från kulturlagret tillvaratogs bland annat en mynningsskärva från ett gropkeramiskt kärl medan träkol från en grop som överlagrades av kulturlagret ¹⁴C-daterades till övergången mellan mesolitikum och tidigneolitikum (Berglund 1992).

På platsen framkom även ett nästan intakt stridsyxekärl (figur 1). Kärlets sida var kamstämpelornerad med horisontella linjer och nedanför dessa vinkelband medan

det på bottenens utsida fanns radiella strålar, också de utförda med kamstämpel. Anläggningen som kärlet återfanns i beskrivs som en sotgrop i en större grop med 1,4 meters diameter. Sotgropen och den östra delen av den större gropen var kantade av stenar. Kärlet var av typ H eller J med en botten av typ 1b och daterades till Malmers period 4-5 av stridsyxekultur (Berglund 1992:6f). I rapporten benämns nedgrävningen som en hård men då träkol i stort sett saknades i anläggningen är en sådan tolkning tveksam. Det är ont om jämförelsematerial men boplatsgropar från perioden med keramikfynd är extremt ovanliga, inte bara i Halland. Med tanke på att anläggningen kantats med stenar och innehöll en sotig fyllning liknande de ovan beskrivna i gravarna på Sannagårdsgravfältet och från Veddige och att keramiken av typ J till övervägande del har återfunnits i anslutning till gravläggningar (Malmer 1962:Tabell 4; Malmer 1975:Tabell 2) skulle även detta fynd kunna tolkas som en grav trots att ben saknades.

Av relevans för tolkningen av de mellanneolitiska gravskicken är naturligtvis gravläggningar från den direkt följande perioden, senneolitikum. En period från vilken det enligt äldre uppfattningar också saknas brandgravar. Uppfattningen av det senneolitiska gravskicket präglades av periodens hållkistor vars monumentalitet och varaktighet drar till sig nutida betraktares intresse (Johnson-Augustsson 1975; Ryberg 1996; Sjögren 2003). Under perioden förekommer även nedgrävda stenkistor och stenkammare under jord. I några fall har senneolitiska högar återfunnits inneslutna i bronsåldershögar som byggts på platsen för äldre gravfält och stenkistegravar. Även om exempel på små högar finns från perioden har de flesta senneolitiska gravar dock av allt att döma varit flatmarksgravar. I de fall där skeletten har bevarats har de gravlagda oftast legat utsträckta på rygg. Ett problem är dateringarna då gravskicket i mångt och mycket liknar det som praktiseras senare under äldre bronsålder.

Förutom de senneolitiska begravingarna i döskammaren i Heberg och i Vessingehögen kan ett par ytterligare stenkistegravar från södra Halland nämnas. 1978 undersöktes en stensättning inom ett sammanhängande gravfält på en höjdsträckning i Harplinge (RAÄ 32). Under stensättningen med flera brandgravar från romersk järnålder återfanns en skadad senneolitisk flatmarksgrav. Anläggningen tolkades som resterna av en stenkista. Förutom "två handtagsbitar järnålderskeramik" framkom i nedgrävningen en slipad flintmejsel, en bukskärva från ett senneolitiskt kärl, brända ben, tre flintskrapor, ett borr, ett bronsbleck (!?), en sländtrissa av bärnsten, ett skifferhänge med borrarade hål samt "diverse avslag och spån". Själva stenkistan bestod av en rest gavelhäll och framför denna en liggande bottenhäll. Den senneolitiska begravingen antogs ha blivit skadad vid anläggandet av stensättningen

(Stenfell 1978). De träkolsprover som togs för ¹⁴C-datering föll av allt att döma utanför den av Riksantikvarieämbetet beslutade kvoten och analyserades tyvärr inte.

En gravläggning med brända ben i en senneolitisk hällkista härrör från den så kallade Sprithögen i Söndrums socken. I en hög med tjugo meters diameter och två meters höjd fanns en 2,8 meter lång och 1,25 meter bred stenkista. Det gravgods som ledsagat den döda var enligt Arbman en flintdolk ”av sen typ”, ett skifferhänge, några flintbitar och grova krukskärvor. I graven framkom brända ben från fisk och människa. Arbman tolkar detta som att man i samband med gravläggningen har bränt djur och en människa och menar att detta inte kan uppfattas på annat sätt än som ett offer. Han framhåller också att brända människoben ofta påträffats i gånggrifter och att dessa förmodligen är tecken på människooffer som ingick i gravritualen (Arbman 1954:51).

Att brända ben förekommer i hällkistor har återkommande iakttagits i Halland. Som exempel kan anföras hällkistan vid Bössgård i Okome vars bottenlager innehöll mindre mängder brända ben i två koncentrationer. Lennart Lundborg menar att benen är svårtolkade eftersom de inte påträffats i ursprungligt läge. Lagerföljden var efter en tidigare skattgrävning rubbad ända ned i stenkammarens botten. Hans tolkning av de brända benen är att de var från efterbegravningar från yngre bronsålder. De krukskärvor som framkom skulle kunna vara rester av lerkärl som innehållit de kremerade benen. Lundborg vidarebefordrar även uppfattningen av att de brända benen i hällkistor kan sättas i samband med offer (Lundborg 1965a). En annan hällkista, i Onsjö i Söndrums socken, visade sig innehålla ett sand- och jordblandat lager bemängt med brända ben och träkol. I kammaren återfanns, liksom i hällkistan i Okome, bland annat en flintdolk. Även i detta fall menar Lundborg att benen från de senneolitiska gravläggningarna har förmultnat och att de brända benen utgör resterna efter senare gravsättningar från bronsåldern eller den äldre järnåldern (Lundborg 1965b).

Inom gravfältet Sörby-Skalla i Vessige sn har med stor sannolikhet en senneolitisk gravanläggning funnits. I ett oregelbundet röse framkom en flintdolk och en pilspets. Anläggningen var kraftigt störd och uppenbarligen återkommande använd och påverkad, i röset fanns också ett lerkärl från äldre järnålder och ett matkärl från 1700-talet samt ett mynt från den senare delen av 900-talet. I den mycket kortfattade redogörelsen konstateras att det under röset fanns en eldstad (Johnson 1972:15f). Detta gör dock inte röset till en senneolitisk grav eftersom vi inte med säkerhet knyta något av föremålen i Sörby till ett primärt sammanhang. Vi påminner oss också en mellanneolitisk yxan från ett stolphål i ett järnåldershus inom Tröingeberg A (Streiffert 2002:36, 39). Att neolitiska föremål påträffas omdeponerade är inte

ovanligt och ett annat exempel är de odlingsrösen som undersöktes inom Västgasprojektet vid Röstorp i Gällinge socken. Trots att de med stor säkerhet lagts upp under äldre järnålder innehöll de, förutom recenta föremål, enbart neolitiska fynd (Nordqvist 1996:71ff). Vad som kan tillfogas är att de flintdolkar som har återfunnits i neolitiska kontexter, annat än som lösfynd inom undersökningsområdena, nästan uteslutande har framkommit i gravar. De är extremt ovanliga boplatssfynd och i de få fall de återfunnits i andra anläggningar än gravar har de nedlagts som husoffer eller i depåer. Det finns således starka skäl att misstänka att det i eller i anslutning till röset och stenpackningen i Sörby har funnits en senneolitisk grav. En datering och en analys av innehållet i härden hade varit av stort intresse.

Diskussion

De halländska gravarna kan nu placeras in i ett vidare sammanhang men innan jag gör det är det på sin plats med en redogörelse för ett par företeelser av specifik natur. Antalet arkeologiskt undersökta gravar i Halland är inte stort men några generella drag framträder tydligt. Slående är den kontinuitet och anknytning bakåt som de flesta beskrivna gravläggningarna visar på. Till exempel är den stenmantlade gånggriftshögen i Eldsberga det äldsta belägget för ett skick som senare återkommer i de långt yngre bronsåldershögar i Vapnö utanför Halmstad och möjligen i Kvarnkullen i Enslövs socken. Av högarna i Vapnö var flera stenmantlade och hade enligt Arbmans tolkning byggts för att ge intryck av att vara rösen (Arbman 1954:68f; Lundborg 1972:52ff).

Vi har ovan kunnat konstatera att det finns flera exempel på anmärkningsvärt långvarigt bruk av de olika gravplatserna och monumenten i Halland. Ytterligare ett par exempel på kontinuitet har framkommit i anslutning till bronsåldershögar. I Eldsberga (RAÄ 9) överlagrade en gravhög en stenpackning med två koncentrationer brända ben. I högen, där centralgraven tidigare hade tagits bort, fanns sekundärgravar från period III-IV. Högen tolkades som utan direkt samband med stenpackningen och de två äldre benansamlingarna. Den osteologiska analysen visade att benen var från två vuxna individer, varav en bestämbar som kvinna. Sorteringen och urvalet av ben är intressant, i båda koncentrationerna fanns endast ben från kraniet och de yttre extremiteterna. Bedömningen i fält var att avsevärd tid, oklart hur lång, måste ha förflutit mellan stenpackningens anläggning och högens uppförande. Benkoncentrationerna i stenpackningen har inte daterats men då de är äldre än primärgraven visar även dessa att brandgravskick praktiserades under äldsta bronsålder eller tidigare (Carlie 1997).

Jag har ovan påtalat sedvänjan att uppföra bronsålderns gravhögar på platsen för äldre senneolitiska begravningar. Eller kanske ska jag inskränka mig till att säga platser av ett särskilt slag. Ett exempel från Halland är ett fynd som framkom under en av Kårarpshögarna. I ett sotblandat lerlager under hög 1 fanns ett nästan helt kärl med vulst strax under mynningen och intill detta en ythuggen miniatyrdolk och ett par hjärtformade pilspetsar med urnupen bas. Ingen gravkonstruktion, stenpackning eller några ben framkom (Lundborg 1972:43 ff). Föremålen är inte svår-daterade rent typologiskt, de är från första halvan av det andra årtusendet f.Kr. Om det innebär att de just i det här fallet ska anses vara från senneolitikum eller från äldre bronsålder är som sagt oklart. Tolkningen av fyndens förhistoriska kontext och betydelse är liksom i Sörby oklar.

Om vi återvänder till de påvisbara mellan- och senneolitiska gravarna från Halland kan en annan gemensam nämnare anges. Den uppmärksamma läsaren har noterat att det endast i ett par fall har framkommit obrända människoben. Att sådana inte bevaras i någon högre grad i de sura halländska sandjordarna är välkänt och inget att förvånas över. Vad som däremot, något oväntat, har framkommit i flera anläggningar är spår från kraftigt eldande i form av träkolslager, sot och bränd lera. Om tolkningen av anläggningen i Heberg godtas kan konstateras att de flesta av de, förvisso fåtaliga, stridsyxetida och senneolitiska gravarna från Halland har ett sådant inslag. Flera av dem har också visat sig innehålla brända ben. Då de brända benen förekommer i eller i direkt anslutning till de neolitiska gravarna kan vi, istället för att betrakta dem som senare störningar, analysera dem och undersöka om de härrör från perioden och därmed visar på att brandgravskick var vanligt förekommande. Om de visar sig vara från bronsålder bör de uppmärksammas som ett betydande skick från den perioden! En sådan mängd fynd och likadana förekomster kan inte fortsatt endast figurera som "störningar och yngre inslag".

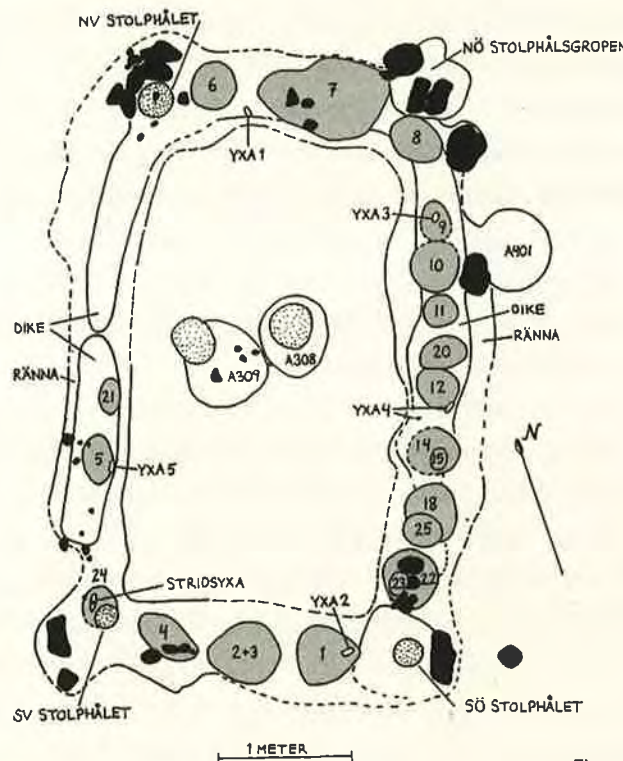
Intressant är att stridsyxegravarna i Halland främst är associerade med keramik-kärl av Malmers J-typ. Den typologiska klassifikationen av kärlen har mestadels ansetts ha kronologisk signifikans men med tanke på den tidiga dateringen av träkolet i A71 ifrån Sannagård kan ett sådant antagande ifrågasättas. Redan Malmers tidiga sammanställning (1962:Tabell 4) visar att flest kärl av J-typ hade återfunnits i just gravar. För att den fulla vidden av förekomsterna ska framgå påminner vi oss att det enligt Malmers definition av stridsyxekulturens boplatser räcker med ett fynd av en keramikskärva:

"Ett fynd av stridsyxekulturens keramik räknas som en kulturens keramikförande boplat, såvida det bevisligen inte härstammar från en grav eller ett depåfynd.

Två eller flera krukskärvor räknas till samma boplat om deras inbördes avstånd inte är större än 200 meter; dock räknas alla boplatrester, påträffade på ett och samma gravfält, som en enda boplat. Till en keramikförande boplat hör också alla andra stridsyxekulturens föremål, som bevisligen inte härstammar från en grav eller ett depåfynd och som påträffas högst 200 meter från närmaste krukskärva." (Malmer 1975:52). Notera att flera av de skärvor som förts till boplatssammanhang har framkommit i de översta fyllningarna i gravar, inom så kallade gravboplatser. I själva verket är J-keramikens association till gravar betydligt mer påtaglig än vad som framgår av Malmers indelning (jfr. Gill 2003:184).

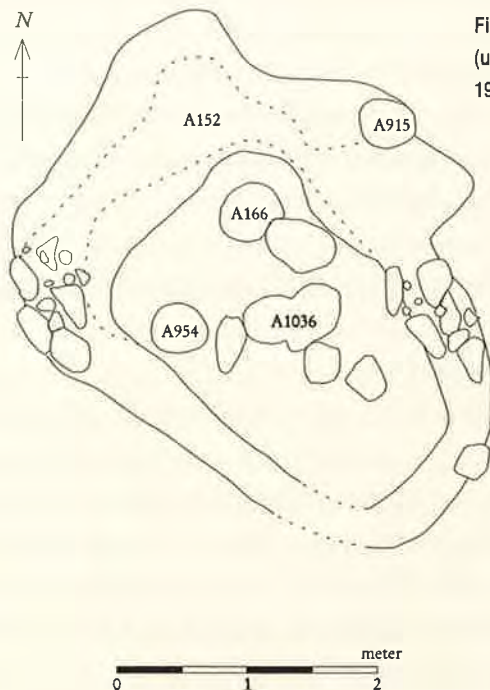
Dödshuset från Veddige är till sin konstruktion tämligen enastående men det finns ett antal paralleller till dess fyndmaterial och funktion. I början av 1990-talet undersöktes ett stridsyxekulturens dödshus inom en lokal benämnd Gläntan i Turinge socken i Södermanland. Jag kan här tyvärr inte i detalj redogöra för alla enskildheter och stratigrafiska iakttagelser kring denna ytterst komplexa kontext utan kan endast nämna de drag som förenar gravplatsen med den i Veddige. En större, upp till 0,7 meter bred och 0,5 meter djup, rektangulär ränna med stolphål i hörnen innehöll längs hela sträckningen brandgropar med brända ben, träkol, keramik, bränd lera och föremål i sten och flinta. Rännkonstruktionens yttermått var 4,8 x 3,1 meter. I rännan, förmodligen längs utsidan av dödshusets plankväggar, hade sammanlagt ett tjugotal gravar i form av brandgropar anlagts (figur 5). Från dessa och övriga anläggningar i huset tillvaratogs bland annat fem yxor och närmare 3,7 kilo keramik från stridsyxekultur. Medan keramiken är strikt knuten till själva huset, inga fynd av stridsyxekeramik gjordes utanför husets närmaste omgivning, återfanns de brända benen, förutom i brandgroparna, spridda över ett större område. Huvuddelen av keramiken var av Malmers grupp J medan ett mindre antal skärvor var av typ K (Lindström 2000:13 ff). Vad som är av viss betydelse är att keramik av "tredje gruppen-karaktär" fanns i anslutning till dödshuset från Gläntan. Några skärvor från kärl av Malmers J-typ hade där heltäckande kamstämplad linjeorning och en groprad under mynningen (Hulthén 1996:237).

Vid undersökningarna 1993 av Bollbacken i Västmanland framkom flera hyddlämningar och anläggningar vilka genom fynd och radiometrisk datering kunde kopplas till gropkeramisk kultur. På platsen undersöktes även ett järnåldersgravfält och kulturlagerbildningar i vilka ett betydande inslag av stridsyxekeramik framkom (Artursson 1996). I anslutning till sex hyddor eller stolpkonstruktioner undersöktes flera stolphål, gropar och vad som benämndes kokgropar. Brända människoben förekom spritt i samtliga dessa anläggningstyper med en påtaglig koncentration

Figur 5. Dödshusen från Turinge (överst) och Bollbacken. Efter Artursson 1996 respektive Lindström 2000.

Fig. 5. Mortuary houses from Turinge (upper) and Bollbacken. After Artursson 1996 and Lindström 2000 respectively.

runt en av hyddorna. Ett slags rituellt yta identifierades där ett dödshus liknande det från Turinge hade uppförts (figur 5; Artursson 1996:127).

En större grop med skörbränd sten och brända ben på Bollbacken tolkades som en kokgrop eller härdgrop där människor bränts eller tillagats. Det är i sig inte orimligt att som Magnus Artursson föreslå att rituellt präglad kannibalism kan ha förekommit under perioden. Det är dock inte särskilt välgrundat i det arkeologiska material som faktiskt framkom på just denna plats. Det krävs åtskilligt eldande och hög temperatur för att bränna människoben. Problemet vid anläggandet av ett kremeringsbål är snarast att uppnå tillräckligt hög temperatur för att benen ska bli brända (Kaliff 1997:60ff, 86ff). Av den anledningen kan brända ben varken tas som intäkt för tillagning eller kannibalism. När den temperatur som krävs för att bränna benen uppnåtts återstår helt enkelt inte längre något ätbart i närheten.

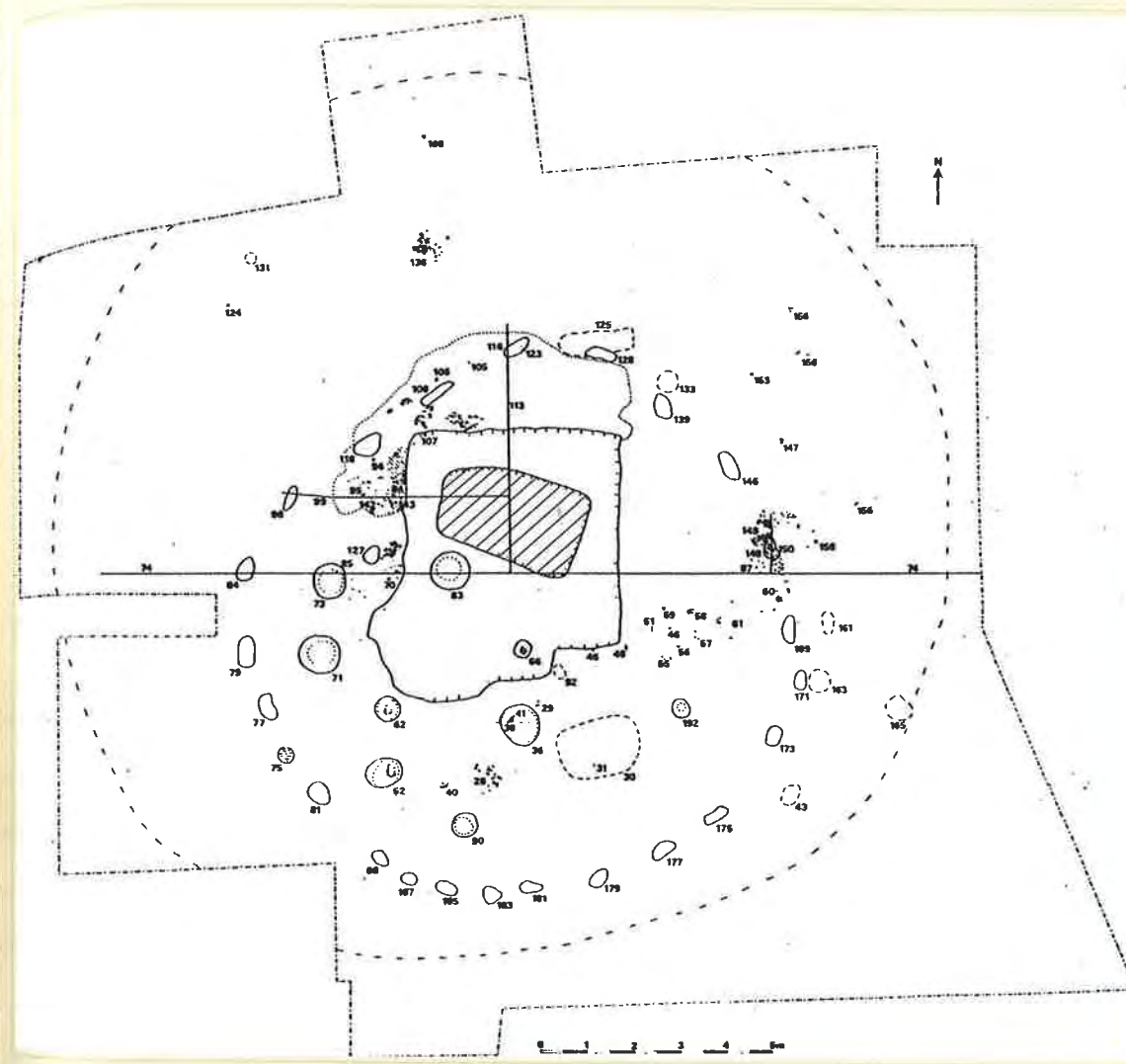
Artursson menar att inga anläggningar med säkerhet har kunnat knytas till stridsyxekulturen. Konklusionen är att skärvorna kanske representerar ett utbyte av enstaka kärl (Artursson 1996:240). Ett faktum är dock att stridsyxekeramiken från anläggningarna, huvudsakligen av J-typ, har återfunnits i tre koncentrationer: i den ovan diskuterade kokgropen samt vid två av hyddorna. Det är också så att de minst 15 kärlen faktiskt utgör en relativt stor andel av det totala kända beståndet stridsyxekärl i Sverige. Hela framställningen i rapporten präglas av en försiktighet och närmast en ovilja mot att ta konsekvensen av det iakttagna. Att stridsyxekultur och gropkeramisk kultur uppfattas som två skilda företeelser som bör hållas isär visas i att när den stratigrafiska relationen mellan kulturernas lämningar uteblir tolkas fyndmaterialet som omrört (a.a.:81). Det är som om att när fynd av båda slagen uppträder på samma plats ska det finnas en relation mellan dem.

På Bollbacken var dödshuset främst associerat med gropkeramiska kärl och den så kallade "Bollbackengruppens" keramik. Den senare gruppen kan ses som en förekomst associerad med den ovan nämnda "tredje gruppens keramik". Kärlets form- och dekoren visar influenser från såväl gropkeramisk kultur som stridsyxekultur. I synnerhet vad den senare mellan-neolitiska perioden avser verkar sådan keramik förekomma i flera lokalers inventarier, även om den oftast beskrivs som undantag och med skilda särbenämningar som lokala varianter. Hur stor andel dessa förekomster utgör är svårt att kvantifiera utan ingående materialstudier. Frågan är dock om inte denna grupp egentligen utgör en högst väsentlig andel av det samlade keramikmaterialet från perioden – i synnerhet inom det syd- och västsvenska området. Keramik av detta slag har under senare år rönt allt större uppmärksamhet (Larsson 2003:135ff; Larsson 2004; Graner & Larsson 2004:107ff). Någon nyupptäckt

företeelse är den dock inte. De avvikande skärorna har tidigare diskuterats även om de inte förts samman till en självständig företeelse (Strömberg 1988). Vad förekomsterna av tredje gruppen-keramik visar på, liksom de skålformade kärlen från Vessingegånggriften, är ett utbyte av idéer som med all önskvärd tydlighet visar att tiden är den avgörande faktorn för kulturella kontakter och skeenden. Det finns all anledning att studera de mellanneolitiska materialen samlat. Någon gränsdragning mellan material som benämns som gropkeramiska respektive från stridsyxekultur behöver inte göras.

Några år före undersökningen av Prästgårdskulle i Veddige undersöktes en stridsyxegrav i Ullstorp i sydöstra Skåne (Petré & Salomonsson 1967). Graven syntes efter att matjorden hade avlägsnats som en 4 x 2,2 meter stor mörk färgning. Anläggningen var vid undersökningstillfället skadad av markarbeten, vilket föranledde upptäckten och undersökningen, samt under förhistorisk tid störd av en rektangulär nedgrävning. De ostörda partierna överlagrades av en stenpackning med 0,1-0,3 meter stora stenar. I själva graven hade en 2,4 x 0,8 meter stor träkista omgivits av en stenram. Vid kistans södra gavel iaktogs ett ovalt format tunt lager med sot och träkol. I den preliminära rapporten angavs att graven innehöll kremerade ben, något som senare inte har kunnat bekräftas (Larsson 1988:82ff). I den södra änden av kistfärgningen återfanns strax ovanför nedgrävningens botten ett krossat men nästan komplett keramikkärl, tre flintspån och några bärnstenspärlor. Från den motsatta änden tillvaratogs 44 bärnstenspärlor, ett flintspån och ett fragment av en hålleggad flintyxa. Gravgåvornas placering indikerar att minst två individer hade gravlagts i nedgrävningen. Högre upp i fyllningen framkom skärnor från flera stridsyxetida kärl. Dessa anses inte tillhöra själva graven utan tolkas som från senare boplatlager vilka har ansamlats i den sänka som bildats när gravfyllningen satt sig. Stenarna har från början lagts på kistlocket för att sedan falla ned i graven när träets bärighet efterhand har minskat.

Tolkningen av stenpackningarnas läge är inte mycket att säga om medan antagandet att fynden i de översta fyllningarna skulle härröra från yngre boplatlager är i enlighet med en av Malmers mer tveksamma ståndpunkter. Jag har ovan påtalat problemet med Malmers definition av en rad äldre boplatfynd av stridsyxekulturens keramik. Fynd förekommer påtagligt ofta i stridsyxegravarnas övre fyllningar och är de enda spåren efter det Malmer benämner "gravfältsboplatser" (se ovan; Gill 2003:177). Problemet uppstår ur bristen på vokabulär och det förtjänar att åter påpekas att en stridsyxekulturens boplat av Malmer definierats som platsen där en enda keramiskärva från perioden har återfunnits. I själva verket kan flera så kal-

lade boplatzförekomster snarare knyts till gravar. Keramikskärvorna i de övre fyllningarna i Ullstorpsgraven är samtida med kärlet på botten och kan dateras till sent inom stridsyxekultur, period 5. Dateringen anses av Larsson förenlig med vedertaget yngre drag som förekomst av stenpackning och träkista (a.a.:84ff). Malmer har själv brottats med liknande förekomster, han finner det märkligt att man skulle ha bosatt sig ovanpå gravarna strax efter begravningen och diskuterar därför brandlagren och keramikskärvorna som äldre boplatsmaterial som grävts upp och sedan rasat tillbaka ned från kanterna av nedgrävningarna. Malmer är heller inte helt avvisande till att lagren kan ha samband med ritualer i anslutning till gravarna (Malmer 1975:38).

I anslutning till graven i Ullstorp fanns i hörnen fyra mörkfärgningar efter grova stolpar. Tillsammans med ett par störhål vid kanterna, ett i vardera änden av nedgrävningen, tolkas stolphålen som efter en träkonstruktion runt graven. I botten av nedgrävningen fanns två mörkfärgningar vilka möjligen var efter ytterligare stolpar (Larsson 1988:87ff). Lämningen tolkas som spåren efter ett nedbränt dödshus från stridsyxekultur. Larsson anser att detta är det enda identifierade på svensk mark och de paralleller som anförs är äldre tidig- och mellaneneolitiska förekomster inom trättbägarkultur och liknande konstruktioner från jylländsk *enkeltgravskultur*. Uppgiften om de brända benen kommenteras i en fotnot av Larsson, dels med att benen inte har gått att återfinna och dels med en brasklapp om att det mindre än etthundra meter från graven har framkommit urnebrandgravar från bronsålder. Det har då gått nästan tjugo år sedan graven i Veddige undersöktes...

Ett antal anläggningar liknande gravarna i Ullstorp och Gläntan i Södermanland finns publicerade från enkeltgravskultur, den jylländska motsvarigheten till stridsyxekultur. Ett exempel härrör från Lustrup där det under en hög uppförd över en undergrav fanns ett bevarat kulturlager och en stolpkonstruktion. I det kraftigt brandpåverkade kulturlagret, med bränd lera och stora mängder träkol, fanns bland annat ett 1,65 meter långt sammanhängande förkolnat stycke som visar att träet har bränts på platsen (figur 6). Fyndmaterialet i lagret var från tidig enkeltgravskultur och särskilt lång tid kan inte ha förflutit mellan det att byggnaden uppfördes, att lagret ansamlades och att graven grävdes. Hans Rostholm tolkar dock byggnaden som ett litet hus och menar att kulturlagret utgör spår av en äldre bosättning. Något samband mellan stolpkonstruktionen, det brända lagret, graven och senare högen föreligger inte enligt Rostholm utan det rumsliga sambandet tolkas som ett resultat av slumpen (Rostholm 1986).

Vid en jämförelse med dödshusen från Turinge, Ullstorp, Bollbacken och det

möjliga exemplet från Lustrup på Jylland framgår likheterna mellan anläggningarna med all önskvärd tydlighet. Det är utan tvekan så att dessa lämningar bidrar till förståelsen av träramen i Veddige. Liksom båtboxorna utgör dödshusen en central företeelse under mellaneneolitikum. Deras förekomst visar på ett vitt omfattande kontaktnät och indikerar de förbindelser längs vilka innovationer spreds. Dödshusen har, med vissa avvikelser, följt en gemensam grundplan och knutit an till liknande idéer och föreställningar. De förekommer i vitt skilda geografiska områden och uppfördes av olika mellaneneolitiska grupper i Sydsandinavien. På så vis kan de sägas förebåda det seneneolitiska byggnadsskicket som under slutet av den neolitiska perioden kommer att omfatta hela det sydskanaviska området med huskonstruktioner av ett häpnadsväckande uniformt slag. Även under detta skede kommer dock de döda att gravläggas på vitt skilda sätt och vi kan bara försöka hålla våra sinnen öppna för den närmast oändliga variation som ges prov på även i de seneneolitiska dödsritualerna och begravningarna (Gill 2003:204ff; Stensköld 2004:44ff, 129ff).

Det har därmed blivit dags att runda av. Av det lilla antalet identifierade gravar från den neolitiska perioden kan vi sluta oss till att få individer undfägnades det som vi skulle benämna en "egentlig" gravsättning. Eftersom de neolitiska lämningarnas karaktär generellt är flyktig måste definitionerna av anläggningarna hållas vidöppna. Vi stöter ständigt på besvärliga anläggningar som inte enkelt kan tolkas. Gravvar utan egentliga gravgömmor har till exempel tidigare diskuterats av Bo Strömberg (Strömberg 2000:75). Grav kan vara varje kontext där människoben uppträder. Det innebär att även kulturlager och skärvstensrösen med eller utan människoben kan betraktas som möjliga rester av periodens gravskick (Gill 2003:129ff). Vi vet fortfarande dåligt var alla de som måste ha levt under neolitikum och bronsålder "tog vägen" (Runcis 2002:102ff). De brända människoben som återfinns i anslutning till skelett och mer uppenbart "regelrätt gravlagda individer" är inte förklarade genom termer som "offer" eller liknande. En annan kategori som måste få större uppmärksamhet är alla de särskilda anläggningar som inte uppenbart kan kallas gravar men som tyder på handhavandet av de dödas kroppar eller riter med anknytning till den långdragna och komplicerade sociala omställningsprocess som en människas död innebär (Kaliff & Oestigaard 2004).

Det torde vara angeläget att osteologiskt bestämma och radiometriskt datera de brända ben som framkommer i eller i anslutning till varje möjlig neolitisk anläggning. Ett sådant underlag behövs för den fortsatta diskussionen om vår ambition är att närma oss människorna genom deras arkeologiskt påvisbara bruk och sedvän-

jor. Det är naturligtvis besvärligt för nutidens betraktare att fullt ut uppskatta och förstå alla de komplicerade skick som vi finner spår av i det arkeologiska materialet. Det är i själva verket inte alldeles enkelt att ens benämna det iakttagna. För oss som är vana vid att de avlidna jordfästs och sedan får ligga ostörda är sorteringen, de uppenbart olika nivåerna av död och de varierade behandlingarna av människors kvarlevor som den neolitiska periodens och bronsålderns människor refererade till minst sagt främmande.

Slutord

Ett par omständigheter utmärker den arkeologiska forskningen och kunskapsprocessen. Det är en ofta upprepad sentens att arkeologisk kunskap är dels ackumulativ och dels föränderlig i ljuset av ny kunskap och nya perspektiv. Den successiva kunskapspåbyggningen gör att det återkommande är mödan värt att återvända till äldre undersökningar och material. Med ledning av ny kunskap kan äldre lämningar omtolkas eller fogas in i ett nytt sammanhang. En annan omständighet är att när en ny anläggningskategori (eller mer riktigt: en tidigare okänd lämning) väl identifieras kommer det inom kort att vid nya undersökningar framkomma fler av samma slag. Lars Larsson redogör 1988 för tankegången i artikeln om dödshuset från Ullstorp:

"It is an oft-recurring phenomenon within the sphere of archaeological endeavour that the whims of Fortuna decides the outcome. More often than not it is the luck of chance, which is the deciding factor. That which the expert describes as unique may be quickly disproved by other finds. This is not the least true of new grave-constructional forms. It is by no means difficult to recognize forms one has encountered before. Our learning is put to the test in the fact of new confrontations, namely those which are not so easily explained away.

When one at last discerns a phenomenon the usual course in archaeological experience is that the same phenomenon repeats itself. Such was the case with the stone packing graves only a couple of decades ago." (Larsson 1988:s90).

Riktigt så rättfram är dock inte alltid processen och det kan ibland ta anmärkningsvärt lång tid för nya rön eller ny kunskap att slå igenom. Jag har i det ovanstående bland annat visat på att just mellanneolitiska dödshus är en syd- och mellan-svensk företeelse som skulle kunna ha varit känd i åtminstone trettio år. Fortsatt för endast några år sedan refererades de dock till som nya eller till och med unika när de framkom. Förhållandet är märkligt eftersom företeelsen, som framgått ovan, allt sedan de första undersökningarna är relativt välpublicerad. Förklaringen kan sökas i äldre sentenser kring den tid som dödshusen härrör ifrån. Under lång tid blockera-

des arkeologerna fullständigt från ett uppenbart faktum: brandgravskick och nedbrända huskonstruktioner i anslutning till gravarna är en central företeelse under *hela* den neolitiska perioden.

Detta utmärker arkeologin: det vi betraktar som kunskap är inte utifrån givet utan avhängigt våra betraktelsesätt och värderingar. Träramen i Veddige är ett av de, mig veterligen, först undersökta beläggen för en lämningstyp som idag, trettiofem år senare, börjar vinna genomslag och sakteliga etableras som dödshus från mellanneolitikum B. Parallellt med dessa anläggningars erkännande kan också brandgravskick under perioden komma att accepteras som vanligt förekommande. Håller vi oss till det halländska materialet har, med viss reservation, ett fåtal av den så kallade stridsyxekulturens traditionella flatmarksgravar undersökts. Lika många gravläggningar från perioden ansluter inte till det vedertagna mönstret. Sticker ut gör de brända benen från Sannagård, Tolarpsgånggriften och dödshuset i Veddige. För att åtminstone temporärt sluta cirkeln kan det avslutningsvis nämnas att Malmer år 2002 i korta ordalag konstaterar att det inom stridsyxekultur finns "...a few cremation graves." (Malmer 2002:137).

Litteratur

- Andersson, M. 2004. Domestication and the first Neolithic concept 4800-3000 BC. I: Andersson, M., Karsten, P., Knarrström, B. & Svensson, M. *Stone Age Scania – Significant places dug and read by contract archaeology*. Riksantikvarieämbetets förlag. (Skrifter No 52).
- Anthony, D.W. 1995. Nazi and eco-feminist prehistories: ideology and empiricism in Indo-European archaeology. I: Kohl, P.L. & Fawcett, C. (red.) *Nationalism, politics, and the practice of archaeology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Arbman, H. 1954. Hallands forntid. I: Weibull, C. m.fl. (red.) *Hallands historia* Band 1. Hallands Läns Landsting, Halmstad.
- Arnesen, O.E. 1996. The Becoming of Place. A Tulama-Oromo Region in Northern Shoa. I: Baxter, P.T.W., Hultin, J. & Triulzi, A. (red.) *Being and becoming Oromo*. Nordiska Afrikainstitutet, Uppsala.
- Artelius, T. & Arcini, C. 1996. *Sannagård – bosättningsområde och gravplats i halländsk brons- och järnålder. Arkeologiska delundersökningar av fornlämnning 30 och 97, Sannagård 1:19 och 3:1, Vinbergs socken, Falkenbergs kommun, Halland*. Riksantikvarieämbetet. (Arkeologiska Resultat. UV Väst Rapport 1996:23).
- Artursson, M. (red.). 1996. *Bollbacken, en sen gropkeramisk boplat och ett gravfält från äldre järnålder*. RAÄ 258, Tortuna sn, Västmanland. Rapport från Arkeologikonsult AB, no 16, Upplands Väsby.
- Baldick, J. 1994. *Homer and the Indo-Europeans - Comparing Mythologies*. I.B. Tauris Publishers; London/New York.
- Berglund, L. 1992. *Årstad socken, Heberg 9:7*. Arkeologisk undersökning 1991. Uppdragsverksamheten, Hallands länsmuseum, Halmstad.
- Björk, T. 1987. *Neolitikum i södra Halland – Tönnersjö och Höks härader*. Seminarieuppsats i arkeologi vid Lunds Universitet.
- Burenhult, G. 1986. *Speglingar av det förflutna*. Bra Böcker, Höganäs.
- Bågenholm, G. 1996. *Etnicitet som problem i arkeologisk forskning*. Göteborgs universitet. (Gotarc, Serie C, Arkeologiska skrifter no 11).
- Carlie L. 1997. *Raä 9, Eldsberga 6:8, Eldsberga sn, Halland*. Arkeologiska Rapporter från Hallands Länsmuseum 1997:1.
- Carlie, L. 2004. *Landskap i förändring volym 5*. Rapport från den arkeologiska undersökningen av tvärpilsboplatsen RAÄ 127:2, Vinberg socken, Halland. Hallands länsmuseum, Landsantikvarien och Riksantikvarieämbetet. (Arkeologiska Rapporter från Hallands länsmuseum 2004:3).
- Clifford, J. *The Predicament of Culture – Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art*. Harvard University Press. Cambridge, Mass. and London, England.
- Conkey, M.W. & Gero, J.M. 1991. Tensions, Pluralities, and Engendering Archaeology: An Introduction to Women and Prehistory. I: Gero, J.M. & Conkey, M.W. (red.) *Engendering Archaeology – Women and Prehistory*. Blackwell, Oxford.
- Edenmo, R., Larsson, M., Nordqvist, B. & Olsson, E. 1997. Tre arkeologiska regioner – Två neolitiska samhällsbilder. I: Larsson, M. & Olsson, E. (red.) *Regionalt och interregionalt – Stenåldersundersökningar i Syd- och Mellansverige*. Riksantikvarieämbetet. (Arkeologiska undersökningar Skrifter nr 23).
- Gill, A. 2003. *Stenålder i Mälardalen*. Stockholms Universitet. (Stockholm studies in archaeology 26).
- Graner, G. & Larsson, Å.M. 2004. Tredje gruppen och andra blandformer – Keramiska traditioner och strategier vid slutet av mellaneneolitikum. I: Holm, J. 2004. *Neolitiska nedslag – Arkeologiska uppslag*. Riksantikvarieämbetet. (Arkeologiska Undersökningar Skrifter No 59).
- Gimbutas, M. 1994. *Das Ende Alteuropas – Der Einfall von Steppennomaden aus Südrussland und die Indogermanisierung Mitteleuropas*. Verlag des Instituts für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck. (Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft: Sonderheft; 90).
- Hjørungdal, T. 1991. *Det skjulte kjønn – Patriarkal tradisjon og feministisk visjon i arkeologien belyst med fokus på en jernalderkottekst*. Almqvist & Wiksell International. (Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°. Nr 19).
- Hulthén, B. 1996. Stenålderskeramiken från Bollbacken – en teknologisk studie. I: Artursson (red.) *Bollbacken, en sen gropkeramisk boplat och ett gravfält från äldre järnålder*. RAÄ 258, Tortuna sn, Västmanland. Rapport från Arkeologikonsult AB, no 16, Upplands Väsby.
- Jensen, J. 1982. *The Prehistory of Denmark*. Routledge, London and New York.
- Johnson, K. 1972. Gravfältet vid Skalla i Sörby, Vessige socken. I: *Halland 1972*.
- Johnson-Augustsson, K. 1975. Halländska dösar och hällkistor. I: *Halland 1975*.
- Jonsäter, M. 1984b. Yngre stenålder – 3000-1500 f Kr. I: Furingsten, A., Jonsäter, M., Weiler, E. (red.) *Från flintverkstad till processindustri – De första 9000 åren i Västsverige speglade av UV Västs undersökningar 1968-1980*. Riksantikvarieämbetet. Kungälv.
- Kaliff, A. 1997. *Grav och kultplats – Eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland*. Department of Archaeology, Uppsala. (Aun 24).
- Kaliff, A. & Oestigaard, T. 2004. Cultivating Corpses – A Comparative Approach to Disembodied Mortuary Remains. I: *Current Swedish Archaeology Vol. 12*.
- Kilian, L. 1983. *Zum Ursprung der Indogermanen. Forschungen aus Linguistik, Prähistorie und Anthropologie*. Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn (Habelt Sachbuch. Band 3).
- Larsson, Å.M. 2003a. Uniting Strategies – Material Culture in Eastern Central Sweden at the End of the Middle Neolithic. I: Samuelsson, C. & Ytterberg, N. (red.) *Uniting Sea. Stone Age Societies in the Baltic Sea Region*. OPIA 33.
- Larsson, Å.M. 2003b. Secondary Burial Practices in the Middle Neolithic – Causes and Consequences. I: *Current Swedish Archaeology, Vol. 11*.
- Larsson, L. 1988. Mortuary Building above Stone Age Grave. A Grave from the Battle Axe Culture at Ullstorp, Southern Scania, Sweden. I: *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum 1987-1988*. (Papers of the Archaeological Institute. University of Lund - New Series Vol.7).

- Larsson, M. 2004. Living in cultural diversity – The Pitted Ware Culture and its relatives. I: *Journal of Nordic Archaeological Science* 14.
- Lindström, J. 2000. *Ett döds hus från stridsyxetid. Arkeologisk delundersökning av RAÄ 415 samt RAÄ 319:2. Söderby 2:3, Turinge socken, Nykvarns kommun, Södermanland*. Stockholms Läns Museum (Rapport 2000:8).
- Lundborg, L. 1965a. Hällkistan vid Bössgård i Okome socken. I: *Halland* 1965.
- Lundborg, L. 1965b. Hällkistan vid Skräddaregård, Onsjö, Söndrums socken. I: *Halland* 1965.
- Lundborg, L. 1968a. Gånggriften i Tolarp, Snöstorps socken, felrestaurerad? I: *Halland* 1968.
- Lundborg, L. 1968b. En återupptäckt fornlämning med stenåldersfynd i Snöstorps socken. I: *Halland* 1968.
- Lundborg, L. 1972. *Undersökningar av bronsåldershögar och bronsåldersgravar i södra Halland*. Hallands Museum, 2. Halmstad.
- Mallory, J.P. 1989. *In search of the Indo-Europeans. Language, Archaeology and Myth*. Thames and Hudson Ltd., London.
- Malmer, M.P. 1962. *Jungneolitische Studien*. Rudolf Habelt Verlag/CWK Gleerups Förlag. Bonn/Lund. (Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°. N° 2).
- Malmer, M.P. 1975. *Stridsyxekulturen i Sverige och Norge*. Liber Läromedel, Lund.
- Malmer, M.P. 2002. *The Neolithic of South Sweden – TRB, GRK and STR*. The Royal Swedish Academy of Letters History and Antiquities. Stockholm.
- Nordqvist, B. 1996. *Några av många – Projekt Västgas 1. Stenålders- och bronsåldersundersökningar längs västgasledningen genom Halland*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar. (Arkeologiska Resultat UV Väst Rapport 1996:14).
- Nordqvist, B. 1997. Västsverige – Stridsyxekulturen. I: Larsson, M. & Olsson, E. (red.) *Regionalt och interregionalt – Stenåldersundersökningar i Syd- och Mellansverige*. Riksantikvarieämbetet. (Arkeologiska undersökningar Skrifter nr 23).
- Petersen, B. 1969. *Halland Årstads sn RAÄ 70, 88, 92, samt 11 härdar. Hallands museum Arkeologisk Rapport*. Halmstad.
- Petré, R. & Salomonsson, B. 1967. Märkligt gravfynd. *Ale* 1967:2.
- Rosaldo, R. 1989. *Culture and Truth – the remaking of social analysis*. Routledge, London.
- Rostholm, H. 1986. Lustrup og andre bopladsfund fra Herning-egnen. I: Adamsen, C. & Ebbesen, K. (red.) *Stridsöksetid i Sydsandinavien*. Forhistorisk Arkæologisk Institut, Københavns Universitet, København. (Arkæologiske Skrifter 1).
- Runcis, J. 2002. *Bärnstensbarnen – bilder, berättelser och betraktelser*. Riksantikvarieämbetet. (Arkeologiska undersökningar Skrifter No 41).
- Ryberg, E. 1996. Dvärgahuset, Jättegraven och andra kistor. En liten exposé över några halländska hällkistor. I: Rosengren, E. (red.) *Bilder av halländsk arkeologi – en bok tillägnad Lennart Lundborg*. Stiftelsen Hallands Läns museer, Halmstad. *Utskrift* 5.

- Said, E. 1978. *Orientalism*. Pantheon Books, New York.
- Sims-Williams, P. 1998. Genetics, linguistics, and prehistory: thinking big and thinking straight. I: *Antiquity* Vol. 72.
- Sjögren, K-G. 2003. "Mångfaldige uhrminnes grafvar..." *Megalitgravar och samhälle i Västsverige*. Göteborgs Universitet Institutionen för arkeologi. (Gotarc Series B. Gothenburg Archaeological theses No. 27. Coast to Coast-books No. 9)
- Stenfell, J. 1978. *Halland, Harplinge socken, Harplinge 15:1, RAÄ 32*. Arkiv-rapport. Hallands museum. Halmstad.
- Stensköld, E. 2004. Att berätta en senneolitisk historia. Stockholms Universitet, Arkeologiska Institutionen. (Stockholm Studies in Archaeology 34).
- Streiffert, J. 2002. Tröingebergsboplatsen, Område A, Arkeologisk Undersökning 1998. I: Johansson, N., Streiffert, J. & Wranning, P. (red.) *Landskap i förändring volym 4*. Teknisk rapport från de arkeologiska undersökningarna av RAÄ 127:1-2 och fastigheten Tröinge 4:9, Vinberg socken, Halland. Hallands Läns museer Landsantikvarien och Riksantikvarieämbetet. (Arkeologiska Rapporter från Hallands Läns museer 2002:2).
- Strömberg, B. 2000. Gravmonument och röjningsrösen i Öringe. I: Strömberg, B. (red.) *Boplatser och fossilt odlingslandskap. Arkeologi längs Väg E6/E20 i Södra Halland. Del III. 1993-1996. Sträckan Kvibille-Slöinge*. Riksantikvarieämbetet. (Arkeologiska resultat UV Väst Rapport 1998:21).
- Strömberg, M. 1988. A Complex Hunting and Production Area – Problems associated with a Group of Neolithic Sites to the South of Hagestad. I: *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1987-1988. (Papers of the Archaeological Institute. University of Lund - New Series Vol.7).
- Svensson, M. 2004. The second Neolithic concept 3000-2300 BC. I: Andersson, M., Karsten, P., Knarrström, B. & Svensson, M. *Stone Age Scania – Significant places dug and read by contract archaeology*. Riksantikvarieämbetets förlag. (Skrifter No 52).
- Särllvik, I. 1975. *Fornlämning 12, gravhög och boplatser. Prästgårdskulle, Veddige 19:1, Veddige sn, Halland*. Arkeologisk undersökning 1970. Uppdragsverksamheten, Riksantikvarieämbetet.
- Särllvik, I. & Jonsäter, M. 1974. Prästgårdskulle i Veddige. Undersökning av en förhistorisk gravhög. *Varbergs Museums Årsbok*.
- Tringham, R.E. 1991. Household with Faces: the Challenge of Gender in Prehistoric Architectural Remains. I: Gero, J.M. & Conkey, M.W. (red.) *Engendering Archaeology – Women and Prehistory*. Blackwell, Oxford.

Jenny Nord Landscape as Heritage; The Bjäre peninsula
Tore Artelius Mannen som hade fel men gjorde rätt
Magnus Svensson Neolitikum i Halland – en forskningsöversikt
Magnus Svensson Neolitiskt gravskick med exempel från Halland
Per Wranning Lugnarohögen – en grav med dubbel historia
Christina Toreld Vem ligger begravd i stensättningen vid Nyarpssjön?
Lennart Carlie Järnåldersdösar i Finnveden

Kulturmiljö Halland, Bastionsgatan 3, 302 43 Halmstad
035-19 26 00 kansli@kulturmiljohalland.se